

PREVENCIJA MALOLJETNIČKOG PRESTUPNIŠTVA I PROGRAM (SEKUNDARNE) PREVENCIJE I NEPRIHVATLJIVIH OBLIKA PONAŠANJA I ZAŠTITE UČENIKA U OSNOVNIM ŠKOLAMA KANTONA SARAJEVO

Doc. dr. Vildana Pleh
Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu*

Mr. sc. Elma Omersoftić
Osnovna škola "Edhem Mulabdić", Sarajevo**

Sažetak: *Borba protiv različitih vidova neprihvatljivog ponašanja djece i maloljetnika posebno je aktuelna u posljednjih nešto više od sto godina. Ovdje prevashodno mislimo na ponašanja koja su dovela do počinjenja krivičnih i prekršajnih djela, dok je tema preveniranja takvog ponašanja prisutna u oblasti teorija krivičnog prava, psihologije i pedagogije mlađeg datuma, ali izuzetno je značajna i sve aktuelnija. Porodica, a posebno škola, predstavlja okruženje u kojem se može pratiti socioemocionalni razvoj djeteta, odnosno u kojem se mogu primijetiti određene socioemocionalne potrebe djeteta koje nisu zadovoljene. S obzirom na to da posljedice dugoročnog zanemarivanja tih potreba mogu dovesti do rizika da dijete postane počinilac ili žrtva nasilja u svom okruženju, važno je sistemski upoznati nastavnike i stručne saradnike o načinima prepoznavanja, kao i o načinima reagiranja na određena ponašanja kod djeteta koja mogu ukazivati na to da neka od djetetovih potreba nije zadovoljena. U Kantonu Sarajevo realiziran je Program prepoznavanja i zaštite djece od faktora rizika koji upravo podrazumijeva metodologiju prepoznavanja, praćenja i reagiranja u slučajevima prepoznavanja nekih oblika ponašanja koja mogu ukazivati na postojanje rizika da neka od dječijih potreba nije zadovoljena i da to može dovesti do ponašanja koja prerastaju u prekršaj ili krivično djelo. Navedeni program, nakon niza intervencija i preporuka, preimenovan je u Program (sekundarne) prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja i zaštite učenika u osnovnim školama Kantona Sarajevo. Upravo zbog svog značaja, adekvatna prevencija i borba protiv maloljetničkog prestupništva teme su kojima se autorice bave u ovom članku nastojeći ukazati na značaj sistematskog pristupa u sprečavanju takvog ponašanja, odnosno na što adekvatniju intervenciju ako do takvog ponašanja dođe. U tom smislu autorice su, nakon uvodnih razmatranja o značaju i vrstama prevencije, napravile pregled navedenog programa ukazujući na subjekte i njihove uloge u navedenom programu, odnosno predstavljajući postupak njegove primjene.*

Ključne riječi: *djeca, maloljetnici, prestupništvo, neprihvatljiva ponašanja, prevencija, faktori rizika*

---

* E-mail adresa: v.pleh@pfsa.unsa.ba

** E-mail adresa: emersoftic@yahoo.com

Uvod

Evidentna je nedovoljna posvećenost djeci, maloljetnicima i omladini u cijelosti, inertnost društva u pogledu motiviranja porodica da, pored redovnih školskih obaveza, u odgoj svoje djece uključe više aktivnosti koje se odnose na podršku njihovom psihofizičkom razvoju u pogledu njihovog angažmana u edukativnim radionicama, kreativnim programima, sportskim aktivnostima, učenju i savladavanju specifičnih vještina i drugih aktivnosti. Govoreći o navedenim aktivnostima govorimo o preventivnim programima koji će, okupirajući djecu i maloljetnike i utječući pozitivno na njihov rad i razvoj, umanjiti potencijalne rizike za njihova “pogrešna” ponašanja odnosno smanjiti rizik od mogućnosti sukoba sa zakonom. Kada je riječ o djeci i maloljetnicima u sukobu sa zakonom, možemo reći da su to ona djeca koja su kršeći postavljena društvena pravila došla u poziciju u kojoj je neophodna intervencija države odnosno njenih tijela, škola, centara za socijalni rad, centara za mentalno zdravlje, policije, tužilaštava, sudova, institucija u kojima se smještaju djeca i maloljetnici koji imaju određeni vid rizičnog ponašanja ili poremećaja u ponašanju, odnosno u kojima se izvršavaju neke alternativne mjere, alternativne sankcije ili krivične sankcije u slučaju kada su djeca počinila prekršaje ili neko krivično djelo. Kako god posmatramo djecu i maloljetnike, sa aspekta preventivnih programa ili pak sa aspekta intervencije u slučaju kada se nađu u sukobu sa zakonom, njihov položaj je specifičan i svaka intervencija bilo kog subjekta u tom procesu vođena je jednim principom, a to je “najbolji interes djeteta”, koji je obezbijeden kako kroz međunarodne dokumente tako i nacionalna zakonodavstva u svim sferama rada s djecom i maloljetnicima.

Na normativnom nivou, kada govorimo o djeci koja su počinila krivična djela, bilo je puno aktivnosti u posljednje vrijeme. Doneseni su novi zakoni i podzakonski akti koji su usklađeni s međunarodnim standardima i “zahtjevima” modernog društva, koji se u principu bave posljedicama propusta, koje smo kao društvo ili zajednica napravili ne baveći se životima djece i njihovim problemima u prvim koracima njihovog odrastanja, odnosno ne baveći se prvenstveno njihovim porodicama, vrtićima, školama, a posebno drugim “sporednim” aktivnostima koje nerijetko opredjeljuju njihovu budućnost.²⁵²

Nakon uvodnih tema i vrsta prevencije, predstaviti ćemo jedan program sekundarne prevencije koji ima posebno značajno mjesto u sistemu borbe protiv maloljetničkog prestupništva, odnosno sprečavanja rizika da djeca dođu u sukob sa zakonom uopće.

Značaj ranog prepoznavanja i rane intervencije

Osnovna škola je mjesto gdje se mogu prepoznati problemi u ponašanju kao faktori rizika koji okružuju dijete i gdje se može provesti adekvatna intervencija odnosno preventivne aktivnosti kako bi se spriječilo razvijanje neprihvatljivih oblika ponašanja kod učenika, a istovremeno osnažili oni kapaciteti djeteta koji ga usmjeravaju ka prosocijalnom ponašanju.

Neki autori čak naglašavaju važnost prevencije u predškolskom periodu. Tako, u više od 20 objavljenih studija, grupa naučnika²⁵³ pronašla je značajnu povezanost između ranih znakova delinkventnog ponašanja i kasnije delinkvencije. Flores (2003) navodi četiri razloga zašto je predškolski period vrlo značajan u postavljanju temelja za preventivne aktivnosti, koje imaju za cilj spriječiti neprihvatljive oblike ponašanja:

- Problemi u ponašanju, poput težih oblika agresivnosti i hroničnog ugrožavanja prava drugih i njihove svojine, najčešći su uzrok upućivanja predškolske djece u službe za mentalno zdravlje (Keenan i Wakschlag, 2000, navedeno prema Flores, 2003);

---

²⁵² Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima FBiH; Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima RS; Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima Brčko distrikta BiH. Kao i veliki broj podzakonskih akata kao provedbenih akata.

²⁵³ Espiritu i dr., 2001; Farrington, Lambert i West, 1998; Krohn i dr., 2001; Loeber, 1982, 1988; Loeber i Farrington, 1998; Moffitt, 1993, navedeno prema Flores (2003).

- Studije su objavile prediktivnu povezanost između problema u ponašanju kod predškolske djece i kasnijih problema u ponašanju kao i delinkvencije (Silva, 1990, navedeno prema Flores, 2003);
- Mnoge važne razvojne vještine (poput razvoja jezika) počinju se formirati u ovoj dobi i poteškoće u razvoju ovih vještina mogu loše utjecati na učenje te doprinijeti razvoju neprihvatljivog ponašanja i delinkvencije (Keenan, 2001, navedeno prema Flores, 2003);
- Razumijevanje rane pojave problema u ponašanju može pomoći kreiranju ranih efektivnih intervencija za prevenciju delinkvencije kod djece (Kazdin i Kendall, 1998, navedeno prema Flores 2003).

Nema sumnje da već od prvog razreda osnovne škole nastavnici trebaju biti educirani da prepoznaju neke od znakova neprihvatljivih oblika ponašanja, kao i faktora rizika koji utječu na to da dijete postane počinitelj ili žrtva nasilja. Osim toga, u ranim razredima osnovne škole neophodno je početi s kontinuiranim preventivnim programima koji uključuju saradnju stručne službe škole s roditeljima kao i ostalim sektorima u zajednici (službama za socijalnu zaštitu i zdravstvenim ustanovama), a sve u cilju zaštite prava djeteta na zdrav rast i razvoj.

Faktori rizika za izloženost djece društveno neprihvatljivim oblicima ponašanja

Faktore rizika važno je posmatrati s dva aspekta: sa aspekta izloženosti društveno neprihvatljivim oblicima ponašanja učenika u vidu žrtve i u vidu počinioca. Naime, počinjenje društveno neprihvatljivog ponašanja i bivanje žrtvom društveno neprihvatljivih ponašanja usko su povezani, što su dokazale i mnoge naučne studije. Tako su u svojoj studiji iz 2014. godine, Dubow, Huesmann, Boxer i Smith (navedeno prema Tisak i dr., 2016) dokazali da izloženost agresivnosti u vidu žrtve tokom adolescencije predviđa počinjenje kriminalnih djela u srednjoj odrasloj dobi. Osim toga, učenici koji počine društveno neprihvatljivo ponašanje najčešće su stigmatizirani od strane vršnjaka, odnosno njihovo ponašanje je samo po sebi rizik za odbačenost iz prosocijalnih i društveno prihvatljivih socijalnih grupa. Iz tog razloga vrlo je važno djelovati na osviještenost stručnjaka koji rade s djecom kada je u pitanju potreba za tranzicijom u pristupu djeci koja pokazuju probleme u ponašanju u okviru škole. Naime, potrebno je i dalje promovirati sve prednosti preventivnog pristupa umjesto tradicionalnog, koji jedino poznaje kaznene mjere prema učenicima čije ponašanje na neki način odstupa od prihvatljivog.

Preventivni pristupi su upravo ti koji utječu na faktore rizika, odnosno pružaju tretman za učenika i njegovu porodicu i šire okruženje kako bi se otklonili faktori rizika koji utječu na promjene u ponašanju.

Naučnici su otkrili brojne faktore rizika koji povećavaju vjerovatnoću da će dijete postati žrtvom ili počiniocem društveno neprihvatljivih ponašanja. Neki od njih su: internalizirani i eksternalizirani problemi u ponašanju (Hodges i dr., 1997, navedeno prema Salzinger i dr., 2002); muški spol (Lambert i dr., 2005; Selner O'Hagan i dr., 1998; Weist i dr., 2001, navedeno prema Lambert i dr., 2010); odbačenost od vršnjaka (Isaacs, Card i Hodges, 2001, navedeno prema Salzinger i dr., 2002); zloupotreba alkohola ili droge u porodici i nasilje u porodici (Lynch i Cichetti, 1998; Rumm i dr., 2000, navedeno prema Cichetti, 2016); nadzor roditelja, ekonomski stres u porodici, jednoroditeljska domaćinstva, visoka stopa kriminaliteta u susjedstvu, siromaštvo u susjedstvu.

Prevenција u okviru škole

Kornberg i Caplan (Nenadić-Bilan, 2012) su 1980. godine definirali tri nivoa prevencije: primarnu, sekundarnu i tercijarnu. Mjere primarne prevencije poduzimaju se prije pojave problema u funkcioniranju djeteta, sekundarna prevencija nakon pojave prvih znakova, a tercijarna prevencija nakon manifestacije smetnje. Kada je u pitanju prevencija maloljetničkog prijestupništva, primarna prevencija je usmjerena na opću populaciju učenika i upućena na faktore rizika za razvoj društveno neprihvatljivih oblika ponašanja. Sekundarna prevencija također je upućena na faktore rizika, ali je više namijenjena populaciji koja je pod rizikom. I konačno, programi tercijarne prevencije usmjereni su na djecu koja su na neki način već u kontaktu sa zakonima, a cilj ovih programa je spriječiti recidivizam. Obično se razmišlja o prevenciji kao

o nečemu što se preduzima prije pojave društveno neprihvatljivih oblika ponašanja, međutim, važno je prevenciju posmatrati i u kontekstu populacije djece koja su već u kontaktu sa zakonom (Carson, 2017).

Sva tri oblika prevencije u osnovnoj školi odnose se na intervencije koje se usmjeravaju na lokalnu zajednicu, upravu škole, nastavnike, učenike i roditelje. Naime, multisektorski pristup je jedini ispravan kada govorimo o prevenciji neprihvatljivih oblika ponašanja. Obrazovni, zdravstveni i sektor socijalne zaštite trebaju djelovati zajednički u cilju sprečavanja, oslabljivanja i, na koncu, uklanjanja faktora rizika koji povećavaju mogućnost da dijete postane žrtva ili počinitelj nasilja.

Primarna prevencija u okviru škole predstavlja edukaciju nastavnog osoblja i roditelja učenika o važnim temama kada je u pitanju prepoznavanje prvih znakova problema u ponašanju kod djece, kao i obuku o adekvatnom reagiranju na takve pojave u odjeljenju i u porodičnom domu. Pored toga, primarnu prevenciju čine i časovi odjeljske zajednice putem kojih se učenici educiraju o pojavi nasilja, ali i uče prepoznati vlastite emocije, ponašanje i kognicije. Neki od primjera primarne prevencije društveno neprihvatljivog ponašanja u okviru škole su: posjeta policajca u zajednici koji obučava učenike o zakonskim posljedicama korištenja eksplozivnih naprava i učestvovanja u tučnjavama; rad pedagoga i psihologa škole na času odjeljske zajednice tokom kojeg učenici vježbaju socijalne vještine; učešće svih učenika u školskim priredbama (umjesto isključivog učešća učenika s najboljim školskim uspjehom).

Sekundarna prevencija odnosi se na poduzimanje mjera sa učenicima kod kojih su prepoznati određeni faktori rizika u individualnim karakteristikama ili u okruženju, a koji mogu utjecati na razvoj neprihvatljivih oblika ponašanja u budućnosti. Cilj programa sekundarne prevencije jeste intervencija usmjerena na uklanjanje ili oslabljivanje faktora rizika i jačanje protektivnih faktora.

Naprimjer, to može biti provođenje radionica tokom cijele godine od strane stručne službe škole za ciljnu grupu učenika kod kojih postoje određeni faktori rizika (npr. zanemarivanje u porodici, učenici koji pokazuju agresivno ponašanje, učenici koji su povučeni u odjeljenju) u okviru škole, a u cilju jačanja socijalnih vještina tih učenika. Osim toga, sekundarna prevencija podrazumijeva i rad s roditeljima učenika koji pokazuju određene probleme u ponašanju u cilju osnaživanja roditeljskih kapaciteta i preispitivanja odgojnih metoda.

O *tercijarnoj prevenciji* govorimo ukoliko je dijete već počinilo krivično djelo. U školi se mogu primjenjivati mjere tercijarne prevencije koje imaju za cilj da se spriječi recidivizam.²⁵⁴ Iako ovdje govorimo o školi kao glavnom subjektu u provođenju tercijarne prevencije, njena uloga je velika i u primjeni drugih alternativnih mjera, alternativnih sankcija ili krivičnih sankcija kao terciarnog vida prevencije. Pravo na obrazovanje ili drugačije rečeno obrazovni tretman, jedna je od najvažnijih oblasti života djeteta odnosno maloljetnika u svakoj životnoj situaciji, a posebno u fazi kada se preduzimaju aktivnosti na njegovoj resocijalizaciji i reintegraciji, nakon izvršenja alternativne mjere ili krivične sankcije. Stoga su mjere tercijarne prevencije izuzetno značajne za život maloljetnog prestupnika.

Iako su svi vidovi prevencije izuzetno značajni, u nastavku ćemo predstaviti poseban program sekundarne prevencije, koji je pokazao itekako značajne rezultate za život, razvoj i obrazovanje djece.

---

²⁵⁴ Primjer alternativne mjere u kojoj škola ima posebno značajnu ulogu je provođenje odgojne preporuke – redovno pohađanje škole, čija je svrha da se ne pokreće krivični postupak prema maloljetniku uz jačanje njegove lične odgovornosti kako ubuduće ne bi činio krivična djela. Prijedlog za izricanje odgojne preporuke ili mjere mora biti utemeljen na opravdanim razlozima koji prvenstveno štite najbolji interes djeteta, kao i činjenici da će se time otkloniti ili u velikoj mjeri smanjiti rizik u kojem je dijete trenutno. Najčešće se predlaže, ukoliko je maloljetnik sklon čestom, prekomjernom i neopravdanom izostajanju s nastave, a i krivično djelo je počinjeno u to vrijeme i ukoliko kontinuirano i intenzivno odsustvuje iz škole, a s obzirom na druge aspekte, cijenimo da to predstavlja visoki rizik za njegovo daljnje funkcioniranje. U praćenju provođenja ove odgojne preporuke učestvuju razrednik učenika, stručni saradnik iz škole (pedagog, psiholog, socijalni radnik) te stručni saradnik ispred organa starateljstva.

Program sekundarne prevencije u Kantonu Sarajevo

“Program prepoznavanja i zaštite djece od faktora rizika od društveno neprihvatljivih oblika ponašanja” je program sekundarne prevencije maloljetničkog prestupništva koji ima za cilj da prepozna i pruži podršku učenicima osnovnih i srednjih škola koji su u riziku da počine nasilje ili da budu žrtve ili svjedoci nekog od oblika nasilja.²⁵⁵ Nastao je kao rezultat značajnog projekta i tokom realizacije projekta izrađen je set indikatora na osnovu kojih su nastavnici i stručni saradnici prepoznavali određene faktore rizika kod djece i adolescenata. Indikatori su razvrstani u osam faktora i to: A: Poteškoće u učenju i ponašanju, B: Odnos sa vršnjacima, C: Odnos učenika i nastavnika, D: Odnos roditelja i učenika, E: Odnos roditelja prema školi, F: Sposobnost nošenja s problemima, G: Internalizirana ponašanja, H: Društveno neprihvatljivo ponašanje. Radi zaštite privatnosti učenika, Programom koordinira stručna služba škole koja je ovlaštena da brine o mentalnom zdravlju djece u školi. Program podrazumijeva educiran nastavni kadar koji će imati obavezu da, ukoliko primijeti neka od nedozvoljenih ponašanja kod učenika, usmeno komunicira s razrednikom ili stručnim saradnikom u školi, a nakon toga, ukoliko procijene da postoji potreba, razrednik ili stručni saradnik u saradnji s roditeljem i učenikom osmišljavaju individualni plan podrške za dijete. Cilj tog plana je da se putem različitih intervencija u okviru škole ili porodice zajednički otklone faktori rizika koji postoje u djetetovom okruženju kao i da se ojačaju zaštitni faktori. U situacijama kada, i pored procjene stručnih saradnika o postojanju rizika, roditelj odbija saradnju sa školom, škola uključuje centar za socijalni rad i izrađuje se individualni plan brige za dijete. Ukoliko stručna služba škole procijeni da se radi o većem riziku za dijete, koji zahtijeva klinički tretman ili procjenu, stručni saradnik uključuje centar za mentalno zdravlje u datoj općini, uz saglasnost roditelja. Kompletna metodologija Programa podrazumijeva timski pristup stručnih osoba koje učestvuju u radu s djecom, u pružanju podrške djetetu i aktivnu ulogu djeteta i roditelja u kreiranju i realiziranju te podrške.

Kao što je i vidljivo, pored obrazovnog sektora u implementaciji Programa učestvovali su i zdravstveni i socijalni sektor, te je projektiran referalni mehanizam međusektorske saradnje koji je imao za cilj povećavanje djelotvornosti reakcije sistema na prepoznate faktore rizika za maloljetničko prijestupništvo.

Kompletan program uređen je podzakonskim aktima i to – Pravilnikom o načinu i obliku provođenja odgojno-obrazovne podrške i stručnog tretmana učenika u osnovnim školama u Kantonu Sarajevo i Pravilnikom o vođenju evidencije o neprihvatljivim oblicima ponašanja i zaštiti učenika.²⁵⁶ U tekstu koji slijedi predstaviti ćemo proceduru primjene Programa iz “oka” navedenih podzakonskih akata i ukazati na njihov značaj kao mehanizama prevencije maloljetničkog kriminaliteta.

“Djeca u riziku” su ona djeca koju okružuju različiti faktori rizika koji su prijetnja njihovom razvoju i prilagođavanju u društvu, a njihovo ponašanje na koje se reagira jeste primijećeno ponašanje. Tako je primijećeno ponašanje ono koje predstavlja identificirane oblike ponašanja djeteta koji ukazuju na postojanje faktora rizika koji negativno utječu na razvoj i prilagodbu u društvu, to jest govorimo o neprihvatljivom ponašanju. Tako svako ono ponašanje učenika koje na neki način ometa samog pojedinca u redovnom funkcioniranju, te može biti štetno i opasno po samog učenika i/ili njegovo okruženje

---

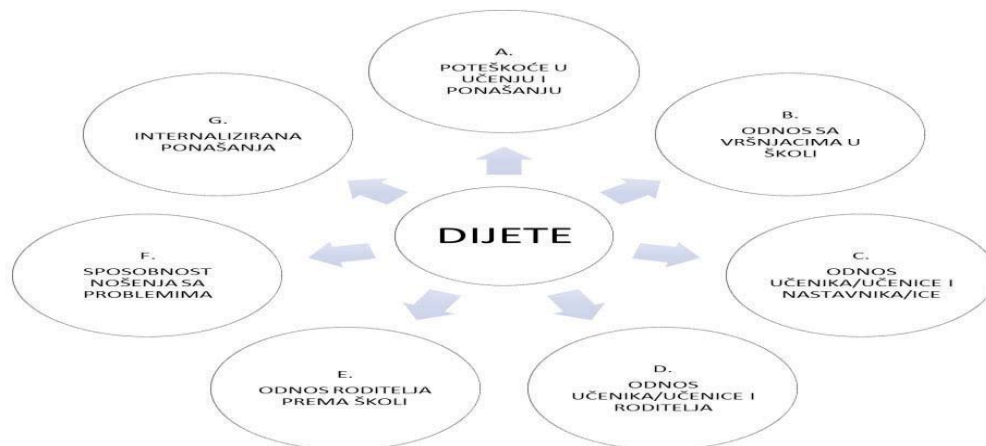
²⁵⁵ Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo i Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu (CPRC) su, uz podršku UNICEF-a, tokom dvije školske godine (2016/17. i 2017/18) testirali “Program prepoznavanja i zaštite djece od faktora rizika od društveno neprihvatljivih oblika ponašanja”. Program je u prvoj pilot-fazi (2016/17. školska godina) obuhvatio 13 škola u Kantonu Sarajevo (devet osnovnih i četiri srednje škole), a u drugoj fazi sve osnovne i srednje škole s područja Kantona Sarajevo. Nakon pilotiranja projekta i primjene programa, program je preimenovan u “Program (sekundarne) prevencije i neprihvatljivih oblika ponašanja i zaštite učenika u osnovnim školama Kantona Sarajevo”. Trenutno se primjenjuje samo u osnovnim školama u Kantonu Sarajevo, dok su u toku pripreme za njegovu primjenu i u srednjim školama odnosno u ostalim kantonima u FBiH. Više: <https://j4c.ba/blog/program-prepoznavanja-i-zastite-djece-od-faktora-rizika-2/> (stranica posjećena 19. 7. 2020).

²⁵⁶ U daljem tekstu: Pravilnik o provođenju podrške i stručnog tretmana i Pravilnik o evidenciji. Pravilnici se temelje na opštim propisima i to: Zakonu o organizaciji organa uprave u Federaciji Bosne i Hercegovine, član 66. st. (1) i (2) i Zakonu o osnovnom odgoju i obrazovanju, član 61. st. (4) i 62. st. (2) tačka f).

predstavlja neprihvatljivo ponašanje. To su ponašanja koja su zakonski definirana kao zabranjena i za koja postoje propisane sankcije, a koja upozoravaju na nepovoljan razvoj i negativne ishode ako se pravovremeno ne intervenira, odnosno ne pruži dodatna stručna ili šira društvena pomoć za prevladavanje manifestiranih poremećaja.²⁵⁷ Ovako definirani pojmovi u Pravilniku o provođenju podrške i stručnog tretmana opisuju osnovni subjekt ovog preventivnog programa, a to je dijete odnosno učenik škole kojeg nazivamo učenik u riziku.

Određena primijećena ponašanja učenika zahtijevaju intervenciju, u prvom redu škole. Ta konkretna ponašanja navedena su u Pravilniku o evidenciji u tzv. “listi faktora rizika”, koja predstavlja sastavni dio evidencionog lista.²⁵⁸ Faktore rizika čini grupa faktora označenih kao “neprihvatljivi oblici ponašanja” i ima ih 19. Ti oblici ponašanja učenika odnose se na sljedeća ponašanja: učenik je prkosan i u konstantnom otporu prema školskim pravilima, konstantno neopravdano izostaje iz škole, verbalno, fizički i relacijski pokazuje nasilje prema vršnjacima, ugrožava vršnjake ili druge osobe u digitalnom okruženju (cyber-prostoru), pasivno svjedoči i snima vršnjačko nasilje, fizički se sukobljava s nasilnicima, vrlo često za svoje loše postupke optužuje druge, sklon je samopovređivanju (autoagresija), pokazuje jake izlive bijesa pri minimalnom podražaju, kontinuirano krši pravila škole, inicira i/ili učestvuje u tučnjavama, namjerno uništava javno dobro u i oko škole, u školi prisvaja tuđe stvari, konzumira cigarete i/ili alkohol, konzumira drogu, za vrijeme nastave provodi vrijeme u kafićima ili kladionicama, u školu unosi opasne predmete kojima može povrijediti vršnjake, skita i/ili prosjači, iznosi ksenofobne stavove i/ili govor mržnje.

Kao posljednje na listi faktora pod rednim brojem 20 navedeno je “nešto drugo što nije navedeno u popisu”. Ovakva formulacija ostavlja mogućnost reagiranja na neka druga moguća ponašanja koja nisu predviđena u listi faktora rizika, a za koje nastavnik procijeni da ugrožavaju najbolji interes učenika. Za razliku od prethodnih, druga ponašanja učenika se ne evidentiraju u evidencioni list. Možemo ih svrstati u nekoliko grupa kako je to prikazano na slici 1 (Kafedžić i dr., 2019, str. 46).

Slika 1 Prikaz grupa ponašanja djeteta iz kojih mogu proizaći njegova neprihvatljiva ponašanja

Kao što je vidljivo iz šematskog prikaza ta ponašanja se odnose na poteškoće koje učenik može imati pri ispunjavanju svojih obaveza, u odnosima sa osobama u svom bliskom okruženju odnosno poteškoće s kojima se susreće pri rješavanju problema.

²⁵⁷ Pravilnik o provođenju podrške i stručnog tretmana, čl. 2. st. 1. tačke a., b i c.

²⁵⁸ Samu evidenciju čine: evidencioni list i opis primijećenih ponašanja. Evidencioni list se sastoji od dva dijela: “liste faktora rizika” i “obrasca za evidentiranje primijećenog ponašanja”. Lista faktora rizika je operacionalizirana kroz indikator “primijećeno ponašanje”.

Učenik je osnovni subjekat u programu, a pored njegovih roditelja, staratelja i usvojlaca/usvojitelja škola je ta koja nosi najveći dio odgovornosti. Pored subjekata koji su u primarnom odnosu ovog preventivnog programa, centri za socijalni rad i centri za mentalno zdravlje su, na neki način, sekundarni subjekti čija je uloga izuzetno značajna.

Predmet Pravilnika o provođenju podrške i stručnog tretmana čine mjere za učenike s problemima u ponašanju i uopće za zaštitu učenika, načini postupanja subjekata u tom procesu radi osiguravanja sveobuhvatnog razvoja učenika i njegove prilagodbe u društvu. Predmet Pravilnika o vođenju evidencija čine svrha, sadržaj, oblik i način vođenja i uništavanja spomenutih evidencija.

Sadržaj provođenja odgojno-obrazovne podrške i stručnog tretmana predstavlja stručnu podršku učeniku i roditelju. Učeniku se podrška pruža kroz savjetovanje, programe razvijanja komunikacijskih, socijalnih i životnih vještina, pomoć u organizaciji i načinu učenja, poticanje odgovornog i prihvatljivog ponašanja, smisleno bavljenje slobodnim vremenom, usvajanje društvenih normi, prevenciju ovisnosti i druge sadržaje primjerene potrebama učenika. Podrška roditelju odvija se kroz savjetovanje, unapređenje roditeljskih vještina, podršku porodici i druge mjere podrške i osnaživanja.

Primjena programa ranog prepoznavanja djece u riziku u osnovnim školama

Sadržaj stručnog tretmana koji provodi stručna služba škole podrazumijeva: utvrđivanje uzroka neprihvatljivih oblika ponašanja, procjenu učeničkih potreba, definiranje sadržaja i oblika rada u skladu s prepoznatim potrebama učenika. Provođenje odgojno-obrazovne podrške i stručnog tretmana odvija se kroz interakciju subjekata u ovom procesu i to: odnos razrednik – učenik/roditelj kroz savjetodavni razgovor; saradnja razrednik – stručna služba škole zatim saradnja stručna služba škole – roditelji te interakcija stručne službe škole – stručne službe zajednice.

Kada nastavnik primijeti ponašanje učenika koje se nalazi na listi faktora rizika, dužan je o tome obavijestiti razrednika odjeljenskog vijeća. Razrednik obavlja savjetodavni razgovor s učenikom i/ili s roditeljima u okviru škole, tj. pruža adekvatnu odgojno-obrazovnu podršku. Dužan je obezbijediti sigurno mjesto u okviru škole gdje će obaviti savjetodavni razgovor sa učenikom i roditeljem, kako bi se zaštitila privatnost učenika. Međutim, ukoliko se roditelj ne odazove na poziv ili ignorira sugestije razrednika, razrednik je dužan odmah obavijestiti stručnu službu škole o toj činjenici. S obzirom na okolnosti obavještenje roditeljima i stručnoj službi škole može biti pismeno ili usmeno. Druga situacija – ukoliko procijeni da problem odnosno ponašanje učenika koje se nalazi na listi faktora rizika ipak prevazilazi njegove kompetencije, razrednik obavezno obavještava stručnu službu škole, na način primjeren okolnostima (pismeno ili usmeno).

Stručna služba škole, kada dobije informaciju o primijećenom ponašanju učenika, unosi ga u evidenciju o neprihvatljivim oblicima ponašanja i mjerama zaštite učenika kojima je neophodno pružiti podršku i tretman. Postupanje stručne službe škole i izrada individualnog plana podrške zahtijeva drugačije postupanje. Naime, nakon što evidentira primijećeno ponašanje, ovlaštena osoba stručne službe škole preduzima mjere odgojno-obrazovne podrške i stručnog tretmana, odnosno sačinjava individualni plan podrške koji je sastavni dio pedagoške dokumentacije učenika. Individualni plan podrške sadrži utvrđene uzroke neprihvatljivog ponašanja, procijenjene učenikove potrebe i definirane oblike rada u skladu s prepoznatim potrebama, kao što su: savjetovanje, program razvijanja komunikacijskih, socijalnih i životnih vještina, pomoć u organizaciji i načinu učenja i sl.

Za izradu i realizaciju individualnog plana podrške potrebna je saglasnost roditelja. Međutim, ukoliko roditelji ne daju saglasnost ili ne prihvate sadržaj individualnog plana podrške, ovlaštena osoba stručne službe škole o tome obavještava centar za socijalni rad i bez saglasnosti roditelja će izraditi i provesti individualni plan podrške, a sve u najboljem interesu učenika!

Pored individualnog plana podrške, u posebnim “težim” situacijama izrađuje se i individualni plan brige. Individualni plan brige je razvojni dokument koji se sačinjava ukoliko individualni plan podrške ne ostvaruje očekivane rezultate i, u drugom slučaju, ako su primijećena ponašanja visokog rizika za učenika. Izrađuje ga stručna služba škole u saradnji i uz saglasnost roditelja, izuzetno može i bez njihove saglasnosti, ukoliko je to u najboljem interesu učenika. Ukoliko škola nema kapaciteta za izradu individualnog plana brige, onda potrebnu pomoć dobija od stručnih službi iz zajednice, kao što su centri za mentalno zdravlje.

Mjere iz individualnog plana brige ili iz individualnog plana podrške realiziraju se u okviru škole, osim u situacijama kada je time ugrožen najbolji interes učenika i/ili je planirane mjere nemoguće realizirati u školi zbog visokog rizika, prirode podrške i neadekvatnog tretmana za učenika. Vremenski period u kojem se provodi usklađen je s potrebama učenika i nije uslovljen odnosno ograničen na period trajanja školske godine. Koordinacija stručne službe škole i stručne službe zajednice obezbijedena je kroz periodične koordinacione sastanke, tako da su najmanje jedanput mjesečno stručne službe svih škola na nivou jedne općine dužne organizirati koordinacione sastanke kojima prisustvuju predstavnici stručnih službi škole, općinskog centra za socijalni rad, centra za mentalno zdravlje u zajednici i, izuzetno, mogu prisustvovati i policijski službenici iz reda odjeljenja za rad policije u zajednici, što procjenjuje predstavnik općinskog centra za socijalni rad.

Evidencija koju vodi stručna služba škole izuzetno je značajna tako da se kroz propise osigurala posebna procedura evidentiranja, vođenja, čuvanja i uništavanja sačinjenih evidencija za tu školsku godinu. Inače, evidenciju čine evidencioni list, koji se sastoji od liste faktora rizika i obrasca za evidenciju primijećenog ponašanja, i opis primijećenih ponašanja. Evidencija se vodi u pismenoj formi. Unos podataka i opis primijećenih ponašanja vrši stručna služba škole i to osoba koju direktor škole ovlasti na početku svake školske godine. Evidencija se čuva isključivo u posebno formiranoj arhivi u prostorijama stručne službe škole. Podacima iz evidencije isključivo raspolaže imenovana osoba stručne službe škole. Evidencija se potpuno uništava posljednjeg dana tekuće školske godine. Podaci iz evidencije iz tekuće školske godine, mogu biti sačuvani samo u obliku zbirnih podataka s ciljem analitičkog sagledavanja stanja u školi, bez navođenja ličnih podataka ili bilo kojih drugih karakteristika koje bi omogućile identificiranje učenika. Uništavanje evidencije vrši osoba koja je i vodila evidencije o čemu sačinjava zapisnik koji dostavlja direktoru škole u roku od tri dana. Direktor škole pismeno obavještava Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo o ispunjenju obaveze najkasnije osam dana od dana uništavanja evidencije. Na početku svake nove školske godine škole štampaju novi evidencioni list.

U evidencioni list upisuje se samo onaj učenik, bez obzira na razred i odjeljenje, kod kojeg je po uvjerenju nastavnika, ali prema stručnoj procjeni stručne službe škole, primijećeno ponašanje iz liste faktora rizika. Učenici kod kojih nije primijećeno ponašanje iz liste faktora rizika ne upisuju se!

Postupanje kod ponašanja koja nisu predviđena u “listi faktora rizika” je, kako je već rečeno, drugačije. Znači, ukoliko takva ponašanja ugrožavaju najbolji interes učenika, prijavljuju se stručnoj službi škole bez unošenja u evidencioni list. U ovom slučaju stručna služba škole dužna je na osnovu detaljne analize i u skladu sa stručnim standardima odlučiti o postupanju prema učeniku i može izraditi individualni plan podrške ili individualni plan brige, ukoliko procijeni da je to neophodno i u najboljem interesu učenika!

Lični podaci učenika sadržani u evidenciji predstavljaju službenu tajnu. Svako postupanje s podacima učenika iz evidencije provodi se u svrhu vođenja evidencija, kako je to utvrđeno pravilnikom i određenim zakonom, te radi provođenja utvrđenih ciljeva i načela osnovnog odgoja i obrazovanja, i u druge svrhe se ne može koristiti. Dužnosti čuvanja tajnosti podataka iz evidencije škola, odnosno odgovorna osoba stručne službe škole, može biti oslobođena samo ako je to zakonom propisano i ako je to u najboljem interesu učenika.

Zaključna razmatranja

Rad s djecom u sukobu sa zakonom je prije svega rad s porodicama, rad u vrtićima, a posebno u osnovnim i srednjim školama, kroz preventivne programe zaštite i podrške djeci i maloljetnicima uobličene u različite programe primarne i sekundarne zaštite. U tim aktivnostima značajan akcenat stavlja se na njihov odgoj, obrazovanje ali i njihovo uključivanje u sistem “korisnog trošenja slobodnog vremena”, koje je veoma važno za njihov zdrav rast i razvoj. U tom procesu njihovog odgoja i obrazovanja nerijetko se pojavljuju ponašanja koja predstavljaju kršenja određenih pravila odnosno pravnih normi, a koja zahtijevaju intervenciju tijela koja prate taj proces, pa govorimo o prepoznavanju ponašanja djece na koja treba preventivno reagirati. Bosna i Hercegovina treba raditi na osnaživanju kapaciteta u institucijama koje se bave djecom i porodicama kako bi se takva ponašanja prepoznala i kako bi se na njih adekvatno reagiralo.

Ukoliko pak dođe do ponašanja koja predstavljaju kršenje zaštićenih ljudskih prava i sloboda, odnosno ukoliko dođe do povrede određenih dobara, onda je neophodna i strožija intervencija države u vidu primjene odredaba iz prekršajnog i krivičnog zakonodavstva, što u konačnici znači i primjenu i izvršenje mjera i sankcija koje mogu biti van institucionalnog i institucionalnog karaktera, a čiji je prvenstveni cilj resocijalizacija i reintegracija maloljetnika i njegovo vraćanje i uključivanje u redovne i ispravne tokove života. U BiH je obezbijedena “infrastruktura” reagiranja u ovakvim slučajevima u skladu s principom najboljeg interesa djeteta, zahvaljujući kontinuiranim, sveobuhvatnim i sistematskim aktivnostima na uspostavi sistema borbe protiv maloljetničkog prestupništva.

Međutim, najidealniji pristup je “bolje spriječiti nego liječiti”, što znači puno veće ulaganje u prevenciju kako bi intervencija bila rjeđa i manje potrebna. Iz predstavljene procedure primjene Programa primjene (sekundarne) prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja i zaštite učenika u osnovnim školama Kantona Sarajevo vidljiva je njegova sveobuhvatnost, koja se odnosi kako na rad s djecom, odnosno učenicima koji imaju određena rizična ponašanja, tako i s djecom kojoj je neophodna zaštita zbog ponašanja drugih. Program uključuje kako učenika i njegove roditelje, staratelje, usvojioce i školu kao osnovne subjekte, tako i subjekte šire društvene zajednice – centre za socijalni rad i centre za mentalno zdravlje, što na određeni način govori o ozbiljnosti i širem pristupu u radu s djecom u školama, a samim tim i preveniranju maloljetničkog prestupništva koje je vrlo izvjesno ako se blagovremeno ne reagira na ponašanje djece i mladih.

Literatura

- Budimlić, M., Datzer, D., Muratbegović, E., Maljević, A., Puharić, P., Bojanić, N., Mujanović, E., i Gušo, H. (2010). *Izvršenje alternativnih mjera za maloljetnike: pravni, institucionalni i praktični problemi*. Sarajevo: Centar za istraživanje politike suprotstavljanja kriminalitetu.
- Carson, D. (2017). *Delinquency and crime prevention. Criminology*. Oxford: Oxford University Press.
- Cicchetti, D. (ur.) (2016). *Developmental Psychopathology. Risk Resilience and Intervention* (Vol. 4). John Wiley & Sons.
- Dizdarević, E. (2017). *Vodič za primjenu odgojne preporuke redovno pohađanje škole ili redovan odlazak na posao*. Tuzla: Federalno ministarstvo rada i socijalne politike, Biro za ljudska prava.
- Flores, J. R. (2003). *Child Delinquency*. Department of Justice, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
- Kafedžić, L., Bjelak-Guska, S., Omersoftić, E., Osmanagić, L, i Muratbegović, E. (2019). *Program (sekundarne) prevencije neprihvatljivih oblika ponašanja i zaštite učenika u osnovnim školama*

Kantona Sarajevo: Materijal za obuku nastavnika i stručnih saradnika. Sarajevo: Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo.

Kosović, J. (2018). *Komentar Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku FBiH, RS, BDBiH.* Sarajevo: Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini.

Lambert, S. F., Nylund-Gibson, K., Copeland-Linder, N., Jalongo, N. S. (2010). Patterns of Community Violence Exposure During Adolescence. *American Journal of Community Psychology*, 46(3–4), 289–302.

Muratbegović, E., Uletilović, D., Vuksan, S., i Suljagić, S. (2016). *Priručnik za vanpravosudne organe o primjeni odredbi Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku u Federaciji BiH i Brčko Distriktu.* Sarajevo: Save the Children.

Nenadić-Bilan, D. (2012). Strategije prevencije ovisnosti o drogama. *Magistra Iadertina*, 7(7), 35–53.

Salzinger, S., Feldman, R. S., Stockhammer, T., i Hood, J. (2002). An ecological framework for understanding risk for exposure to community violence and the effects of exposure on children and adolescents. *Aggression and Violent Behaviour*, 7(5), 423–451.

Salzinger, S., Ng-Mak, D. S., Feldman, R. S., Kam, C., i Rosario, M. (2006). Exposure to Community Violence: Processes that Increase the Risk for Inner-City Middle School Children. *Journal of Early Adolescence*, 26(2), 232–266.

Sijerčić-Čolić, H., i Vranj, V. (2011). *Uvod u penologiju i izvršno krivično pravo Bosne i Hercegovine.* Sarajevo: Pravni fakultet Sarajevo.

Tisak, M. S., Tisak, J., Baker, E. R., Graupensperger, S. A. (2016). Relations Among Victimization, Witnessing and Perpetration of Aggression: Impact of Gender Among Youth Offenders. *Journal of Interpersonal Violence*, 34(10), 1–23.

Vranj, V. (2008) Alternativne mjere – primarni odgovor na maloljetnički kriminalitet u Bosni i Hercegovini. *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LI, 717–736.

Vranj, V. (2009). *Alternativne mjere i sankcije u krivičnom zakonodavstvu i praksi u Bosni i Hercegovini.* Sarajevo: Pravni fakultet Sarajevo.

Vranj, V. (2010). Krivične sankcije prema maloljetnicima u duhu novog Zakona o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku u Bosni i Hercegovini. *Nova pravna revija*, (1–2), 34–40.

Propisi

Pravilnik o načinu i obliku provođenja odgojno-obrazovne podrške i stručnog tretmana učenika u osnovnim školama u Kantonu Sarajevo. Službene novine Kantona Sarajevo, 29/19.

Pravilnik o vođenju evidencije o neprihvatljivim oblicima ponašanja i zaštiti učenika. Službene novine Kantona Sarajevo, 29/19.

Zakonu o organizaciji organa uprave u Federaciji Bosne i Hercegovine. Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, 35/05.

Zakonu o osnovnom odgoju i obrazovanju. Službene novine Kantona Sarajevo, 23/17 i 33/17.

Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima Brčko distrikta BiH. Službeni glasnik Brčko distrikta BiH, 44/2011.

Zakon o zaštiti i postupanju s djecom i maloljetnicima FBiH. Službene novine FBiH, 7/14.

Zakon o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima RS. Službeni glasnik RS, 13/10 i 61/13.

**PREVENTION OF JUVENILE DELINQUENCY AND PROGRAM OF (SECONDARY)
PREVENTION OF UNACCEPTABLE BEHAVIOR FORMS AND
PROTECTION OF STUDENTS IN PRIMARY SCHOOLS OF SARAJEVO CANTON**

Summary: The fight against various types of unacceptable behavior of children and minors has been especially present in the last hundred years. Here, we primarily mean the behaviors that led to the commission of criminal and misdemeanor acts, while the topic of preventing such behavior is present in the field of theories of criminal law, psychology, and pedagogy of a younger date. However, it is essential and increasingly relevant. The family, and especially the school, represents an environment in which the socio-emotional development of the child can be monitored, i.e., in which particular socio-emotional needs of the child that are not met can be noticed. Given that the consequences of long-term neglect of these needs can lead to the risk of the child becoming a perpetrator or victim of violence in their environment, it is essential to inform teachers systematically, and professional associates about ways to recognize and respond to certain behaviors in children point that some of the child's needs are not being met. The Sarajevo Canton has implemented a program for recognizing and protecting children from risk factors, which includes a methodology for recognizing, monitoring and responding in cases of recognizing some forms of behavior that may indicate the risk that some of the children's needs are not met and that this may lead to behaviors in a misdemeanor or criminal offense. This Program, after a series of interventions and recommendations, was renamed the Program of (secondary) prevention of unacceptable forms of behavior and protection of students in primary schools in Sarajevo Canton. Precisely because of its importance, adequate prevention, and fight against juvenile delinquency are the topics that the authors deal within this article, trying to point out the importance of a systematic approach in preventing such behavior and the adequate intervention if such behavior occurs. The authors describe the importance and types of prevention, make an overview of this Program, pointing to the subjects and their roles in this Program, as well as the presenting process and its implementation.

Keywords: children, juveniles, delinquency, unacceptable behaviors, prevention, risk factors